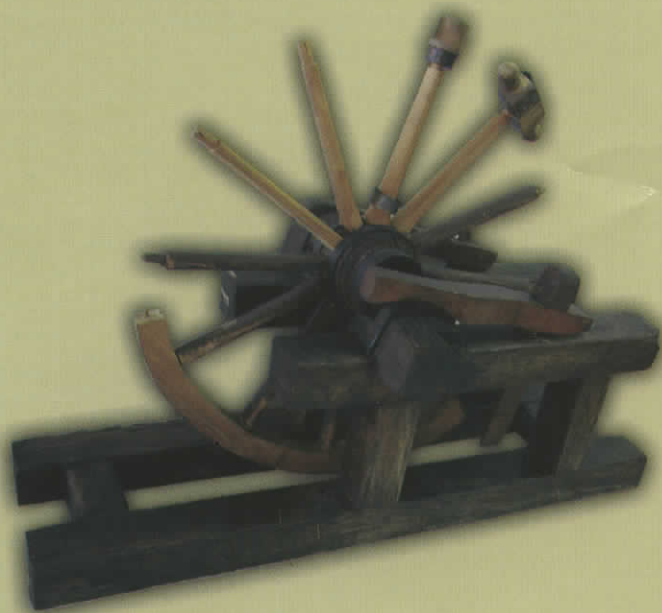

Muzeum Narodowe Rolnictwa
i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie

*Im gorsze koło,
tym bardziej skrzypci*

Koziółek kołodziejski. Szreniawa, pow. poznański, woj. wielkopolskie, lata 1930.

Kołodziejstwo na ziemiach polskich jako rzemiosło zaczęło rozwijać się w XI wieku. Był to zawód zwykle przechodzący z ojca na syna, a warsztaty kołodziejskie prowadzone były przez wiele pokoleń tej samej rodziny. Warsztat pracy kołodzieja znajdował się

Kołodziej przy pracy

najczęściej w bezpośrednim sąsiedztwie lub przynajmniej niedaleko kuźni. Od połowy XIX w. zaczęły dominować w folwarkach budynki kuźni murowane z cegły i łączone z warsztatami kołodziei, czyli stelmacharniami (kołodzieja nazywano również często z języka niemieckiego stelmachem). Tak było również w przypadku majątku w Szreniawie. Obaj rzemieślnicy musieli ze sobą ściśle współpracować. Powodem tego było zastosowanie w konstrukcji wozów konnych w XIX w. żelaznych osi oraz obręczy pokrywających dzwona kół, a także kowalskiej roboty buks, czyli żelaznych panewek osadzonych w piaście koła, służących do nadziewania go na oś wozu. Zastąpiły one używane do tej pory elementy drewniane. Wozy z drewnianymi osiami przetrwały jednakże w niektórych regionach kraju prawie do końca XIX w.

W XIX w. kołodzieje, podobnie jak niektórzy kowale i cieśle, pracowali przy dworach na zasadzie kontraktu, a było ich często kilku. Wynikało to stąd, że praca kołodzieja, wymagając nie tylko odpowiednich kwalifikacji, była przede wszystkim bardzo żmudna

Kołodziej przy pracy

i czasochłonna, zaś zamówień na jego wyroby było bardzo dużo. Wykonywał on wozy nie tylko na potrzeby majątku, ale również niejednokrotnie dla gospodarstw chłopskich. Do zatrud-

nionego w majątku kołodzieja należało często budowanie powozów i kolas. Wóz konny, wykonany przez wiejskiego kołodzieja, dopiero w XX w. zaczął być wypierany przez bardziej nowoczesne środki transportu.

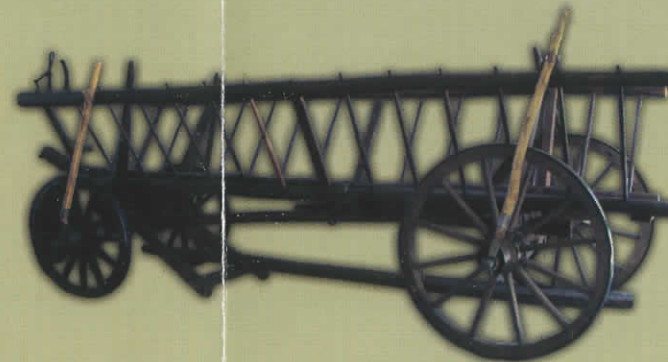
Rzemiosło to wymagało dużej wiedzy, zręczności i specjalistycznego sprzętu. Podstawowe wyposażenie warsztatu stanowiły tzw. koziółki kołodziejskie – urządzenia ułatwiające budowę, jak i naprawę kół i piast, stół kołodziejski, tzw. strugnica, ława kołodziejska, tokarnia, imadła, kozły do cięcia drewna oraz drobniejsze narzędzia, m.in. topory, piły, heble, dłuta, świdry, cyrkle, znaczniki, kątowniki. Wśród wielu narzędzi wyposażających warsztat kołodzieja, a powstałych we współpracy z kowalem, są na przykład świdry łyżkowe, dłuta, przyrządy do wiercenia otworów na buksy, noże tokarskie.

Sanie, 1. połowa XX w. Branica Radzyńska, pow. radzyński, woj. lubelskie

wody kół używano buczyny. Przeznaczony do gięcia surowiec gotowano w wodzie do uzyskania elastyczności. Do gięcia drewna, które wykonywano na ciepło, służył odpowiedni pień drzewa, naokoło którego okręcano obwód koła i końce ściśle spajano. Po wyschnięciu zdejmowano z pnia gotowy obwód. Koła o obwodach składających się z dzwon (najczęściej od 5 do 7) wycinano piłą z drewna suszonego przez przynajmniej 3 lata. Dzwona gotowane w wodzie odznaczały się większą trwałością, gdyż nie pękały.

Charakterystycznym zajęciem kołodzieja było wykonywanie kół, np. do narzędzi rolniczych, głównie pługów i radeł. Początkowo obwo-
dy kół wytwarzano z elementów giętych, jednego lub dwóch, a później – z kilku dzwon. Na gięte ob-

Tabliczka zakładu kołodziejskiego rodziny Kruszyńskich w Zagórowie, pow. słupecki, woj. wielkopolskie

Kołodziej wytwarzał nie tylko koła, ale całe wozy konne i sanie. Wozy różniły się konstrukcją – były wozy sworzniowe i rozworowe – i funkcją, np. wozy wyjazdowe, robocze, wozy do celów specjalnych, np. do przewożenia mięsa. Również sanie różniły się wykorzystaniem do budowy skrzyni (kasty) surowcem, jak też przeznaczeniem. Na przykład sanie wyjazdowe chłopskie były w całości drewniane, z wyprofilowanymi krawędziami, inne – o bokach wyplatanych lubą czy sanie robocze chłopskie o bokach ze spiralnie zwiniętych pasów słomy.

Zmierzch tradycyjnego kołodziejstwa nastąpił dopiero w XX wieku, kiedy to wóz konny zaczął być wypierany przez bardziej nowoczesne środki transportu. Na terenie Wielkopolski czas rozwoju kołodziejstwa datuje się do II wojny światowej. W innych regionach kraju, na przykład na Lubelszczyźnie, jeszcze do lat 1970. w większych osadach działało po kilka warsztatów. Jednakże

Wóz żniwny. Okolice Wolsztyna, woj. wielkopolskie

wprowadzenie opon i produkowanego fabrycznie metalowego podwozia wozów, a następnie rozwój motoryzacji spowodowały nieuchronnie upadek tradycyjnego kołodziejstwa. Wiele warsztatów kołodziejskich zmieni-

ło swój charakter na kołodziejsko-stolarski.
W ostatnich jednak latach również ten
piękny, ale bardzo trudny zawód, po-
dobnie jak inne, przeżywa swój
renesans. Przyczyn należy do-
szukiwać się w rosnącym za-
interesowaniu tradycyjnymi
środkami transportu wiejskiego
w krajach Europy Zachodniej.

*Wóz do przewozu zwierząt –
handlarka. Śrem, woj. wielkopolskie*

Wózek biedka. Wielkopolska

*Tekst, zdjęcia i reprodukcje: dr Hanka Wawruch, kustosz dyplomowany
Reprodukowane fotografie archiwalne i eksponaty
pochodzą ze zbiorów MNRIPR-S w Szreniawie*

Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie

62-052 Komorniki, ul. Dworcowa 5
tel. 61 810 76 29, fax 61 810 76 42
www.muzeum-szreniawa.pl
e-mail: muzeum@muzeum-szreniawa.pl

INSTYTUCJA KULTURY
SAMORZĄDU WOJEWÓDZTWA
WIELKOPOLSKIEGO